

ЧЕПКАЛЕНКО Д. О.,
здобувач кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Стаття присвячена дослідженню енези інституту виконання судових рішень у XV – першій половині XIX ст. на основі аналізу нормативно-правових актів зазначеного періоду. Висвітлені характерні ознаки окремих періодів розвитку виконавчого провадження на території сучасної України, починаючи з періоду перебування українських земель під владою Польщі та Литви до початку впровадження судової реформи 1864 р.

Ключові слова: *правіж, видача головою до викупу, суд, стягнення, інститут виконання судових рішень.*

Статья посвящена исследованию генеза института для исполнения судебных решений в XV – первой половине XIX века, на основании правовых актов указанного периода. Освещены характерные признаки отдельных периодов развития исполнительного производства на территории современной Украины, начиная с периода пребывания украинских земель под властью Польши и Литвы до начала внедрения судебной реформы 1864 г.

Ключевые слова: *правиз, выдача главой для выкупа, суд, взыскание, институт исполнения судебных решений.*

The article is devoted to the exploration of the genezi Institute for the execution of judicial decision in the XV-the first half of the XIX centuries. Highlight characteristics of individual period in the development of the enforcement proceedings in the territory of modern Ukraine, starting with the period of stay of Ukrainian lands under the rule of Poland and Lithuania to implement judicial reform 1864 year.

Key words: *praviz, giving head for redemption, court action, the Institute for the execution of judicial decision.*

Вступ. Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав у своїх рішеннях, що виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатись як невід'ємна частина «судового процесу» для реалізації ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, що передбачає виконання судових рішень, які в державах, що поважають принцип верховенства права, не можуть залишатися невиконаними. Тому немає сумнівів, що Україна на шляху побудови демократичної держави, де реалізація прав людини є пріоритетним напрямком державної політики, потребує удосконалення інституту виконання судових рішень. А саме аналіз історико-правової природи інституту виконання судових рішень дає можливість для удосконалення підходів до організації діяльності сучасного виконавчого провадження.

Гене́за інституту виконання судових рішень у XV – першій половині XIX ст. була темою обговорення ще у дореволюційних наукових колах. Так, відповідні питання у своїх роботах висвітлювали С. Богоявленський, М. Михайлов, Д. Піхно, С. Юшков, М. Владимирський-Буданов, Г. Вербловський, К. Малишев, Л. Черепнін та інші. За часів радянського періоду зазначені питання розглядали Р. Валєєва, А. Пашук, П. Пастухов, В. Заворотко та інші. Сучасні науковці, як представники вітчизняної, так і російської, історико-правової науки, наприклад, П. Макушев, Н. Стеценко, А. Авторгов, М. Штефан, О. Клименко, Н. Єфремова, В. Голубев, Д. Фетіщев та інші досліджували окремі питання розвитку інституту виконання судових рішень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні історико-правової природи виконавчого провадження у контексті розвитку інституту виконання судових рішень та виявленні характерних особливостей на основі ретельного вивчення нормативно-правових документів періоду XV – першої половини XIX ст.ст. та спеціальної юридичної літератури з обраної теми.

У XV – XVII ст. розвиток і ускладнення господарського життя й соціальних відносин, збільшення кількості цивільних угод, зростання державного апарату зумовили необхідність удосконалення системи виконання судових рішень. [1, с. 20].

На теренах сучасної України інститут виконання судових рішень формувався під впливом законодавства Польщі, Литви, Німеччини, під владою яких перебувала більша частина українських земель у XV – першій половині XVII ст. Найбільш прогресивними нормативно-правовими актами того періоду були Магдебурзьке право та Литовські статuti.

Основним актом Магдебурзького права вважається Саксонське зерцало укладене у XII–XIII ст. У ст. 56 цього документу визначені повноваження судового виконавця, що обирався суддею з числа вільних громадян. Судовий виконавець мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої особи та її майна, на що він був уповноважений судовим рішенням, за це він отримував заробіток за рахунок боржників.

У нормах I Литовського статуту 1529 р., було визначено, що рішення суду виконувалися дитячими, які служили при воєводах чи старостах. Однак до їх послуг зверталися у випадках, коли було вчинено тяжкі злочини, або пан, якому належала особа, що вчинила злочин, не виконував власноруч рішення суду [9].

В наукових колах склалася точка зору, відповідно до якої на території України з кінця XIV ст. до першої половини XVII ст. існувало два напрями виконання судових рішень. Згідно з першим, судові виконавці були посадовими особами, входили до складу судових органів і безпосередньо виконували судові рішення. Другий характеризується наявністю безпосередніх судових виконавців, але їх права делеговано власникам земель, тобто панам, що зменшувало необхідну кількість безпосередніх державних службовців у сфері державної влади та вимагало сталої системи контролю за виконанням судових рішень. Зазначені суб'єкти примусового виконавчого провадження сприяли формуванню наукових поглядів щодо можливості співіснування інституту державних та приватних виконавців [10, с. 430–433].

Потрібно згадати і про Березневі статті 1654 р., які хоча й не містили норм, що прямо стосувалися примусового виконання судових рішень, проте саме цей документ врегулював правовий статус Гетьманщини під протекторатом Російської держави. Внаслідок чого на території Гетьманщини була закріплена правова система, яка склалася у період Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. і стала поєднанням норм Литовських статутів, Магдебурзького права, нормативних актів гетьманської влади та звичаєвого права [11, с. 142].

Що стосується північно-східних земель колишньої Київської Русі, то у зв'язку зі створенням централізованої держави на чолі з Московським князівством наприкінці XV – початку XVI ст. постає гостре питання щодо встановлення єдиних правових норм і одноманітності здійснення правосуддя. Так, у 1497 р. великий князь Іван III та його боярська дума затвердили «Судебник» [2, с. 341–357], а у 1550 р. Іван Грозний видав «Царський судебник» [3, с. 233–251].

З прийняттям Судебника Івана III 1497 р. почалося формування єдиної загальної судової системи, яка передбачала наявність особливих посадових осіб, покликаних забезпечувати виконання судових рішень. Так, відповідно до зазначеного документа, органами виконання судових рішень були пристави (ст. 44), тижневики (ст. 4–7) та праведники (ст. 50). Тижневиками були посадові особи, до обов'язків яких входило виклик до суду сторін, арешт та тортури обвинувачених, організація судового змагання та виконання рішень суду. Вони також призначалися судом за проханням стягувача для надання йому допомоги у розшуку боржника та направлення його до суду. Свою назву зазначені виконавці отримали через те, що здійснювали свої обов'язки по тижнях, чергуючи службу з відпочинком [4, с. 33]. Для виконання судових рішень стягувачу видавалася «приставна» або «права грамота» (ст. 28 Судебника). Виконання рішень судів здійснювалося самим стягувачем або за допомогою органів виконання, а іноді органами виконання без участі стягувача.

При дослідженні змісту Судебника 1497 р. можна побачити, що способами виконання судових рішень були звернення стягнення на майно боржника (ст. 11 Судебнику) та правіж (ст. 10 Судебнику). Боржники підлягали правіжу незалежно від приналежності до того чи іншого стану [5, с. 152]. Правіжу підлягали всі, навіть і поручителі, за винятком осіб, звільнених від нього жалуваними грамотами. У зазначений період правіж не погашав боргу, він був примусовою мірою до сплати боргу, а не мірою покарання, яким став пізніше. Так, Судебник 1589 р. царя Федора Івановича розглядав правіж вже не як засіб примусової сплати боргу, а як публічне покарання батою «на торгу», на торговій площі або на «мирському сході» перед виборними особами волосного управління [6]. Судебник 1497 р. не передбачав строку здійснення правіжу. Це питання було вирішено Указом Івана IV від 5 травня 1555 р., який встановив місячний термін правіжу [3, с. 360].

За відсутності в боржника майна та після застосування до нього правіжу, боржник видавався «головою до викупу» (ст.ст. 10, 55 Судебнику), причому це правило застосовувалося лише до осіб неслуживих станів. Якщо стягувачів було багато й жоден з них не брав неоплатного боржника, за умови задоволення всіх інших кредиторів, то боржника продавали «на торгу», а вимоги кредиторів задовольнялися з вирученої суми.

Указом 1628 р. було передбачено, що «двори і животи» (рухоме майно) осіб, які зазнали правіж, їм не бажали задовольнити позови, підлягали оцінці, за якою таке майно слід було передати стягувачам для задоволення їх вимог. А тих боржників, які не мали ніякого майна та до яких було протягом місяця застосовано правіж, пропонувалося віддавати стягувачам «головою аж до викупу боргу». Слід зазначити, що, відповідно до положень зазначеного історичного документу звернення стягнення на будинок здійснювалося в останню чергу, а у разі значного перевищення вартості будинку боржника суми боргу, стягнення здійснювалося з іншого майна боржника в інтересах кредитора [7, с. 120–121].

Ст. 55 Судебника 1497 р. чітко визначала права і обов'язки як кредиторів, так і боржників. У разі виникнення неспроможності з вини боржника він видавався кредитору «головою» для погашення боргу. У разі неспроможності купців повернути кредитні гроші, які вони використовували в своїх торгових обігах, в результаті нещасних випадків, їм давалася грамота про сплату боргу в розстрочку, без відсотків.

Судебник 1550 р. протягом майже ста років був єдиним збірником законодавства Російської держави. Крім засобів виконання судових рішень, які були передбачені Судебником 1497 р., ст. 55 Судебника 1550 р. також передбачала утримання неспроможних боржників у боргових в'язницях, у яких за відсутності поруки боржник міг перебувати безстроково. Органами виконання судових рішень за ст.ст. 44–50, 53 Судебника 1550 р. були пристави.

Розвиток товарно-грошових відносин у XVI ст. вимагав забезпечення гарантій кредиту і створення умов для інтенсивного обігу грошей в країні [5, с. 150]. Тому ст. 82 Судебника 1550 р. забороняла боржнику служити у дворі кредитора за борги. Боржник зобов'язаний був платити відсотки грошима. Проте відповідно до ст. 78 зазначеного документу таке положення не розповсюджувалося на кабальних холопів.

Застаріла форма судового процесу, яка будувалася на активності сторін, вже була недостатньою для ефективного судочинства та виконання судових рішень. Тому їй на зміну почала впроваджуватися нова форма судового процесу, для якої були характерні ознаки розшукової та інквізиційної діяльності, що було узаконено ст.ст. 72, 73 Судебнику 1550 р. [5, с. 150].

З огляду на це в наукових колах існує думка, відповідно до якої інститут виконання судових рішень за історичними правовими пам'ятками має міжгалузевий характер: адміністративний, цивільний, охоронно-захисний (кримінально-процесуальний), судово-розшуковий та судово-виконавчий [8].

У XVII ст. на території Російської держави існувала досить складна система органів, які чинили суд. Органи державної влади та управління зазвичай відали одночасно й судом. Поряд з державними органами правосуддя, центральними та місцевими, існували церковні й вотчинні органи юстиції. Судова влада на місцях зосереджувалася в руках воєвод. У цей період отримали розвиток та паралельно існували дві процесуальні системи: розшукова щодо більш важливих цивільних справах та обвинувачувальна (змагальна) щодо менш важливих справ [5, с. 150].

Чергові зміни системи виконання судових рішень були пов'язані з прийняттям Соборного Уло-ження – першого систематизованого збірника законів, так званого кодексу законів Русі, прийнятого на Земському соборі 1649 р. Зазначений нормативно-правовий акт закріпив функцію виконання судових рішень за судовими приставами, що були допоміжними судовими органами, діяльність яких докладно регламентувалася ст.ст. 137–148 глави X Уло-ження [12]. Зміст зазначеної глави відображав розвинену систему засобів виконання судових рішень, до яких були віднесені: а) продаж нерухомого та рухомого майна для задоволення вимог стягувача; б) правіж; в) видача боржника стягувачу для відпрацювання боргу, так звана «видача головою до викупу» (ст.ст. 204, 206, 264, 266, 275 глави X); г) відрахування з платні, яке почало застосовуватися у XVII ст. та лише до осіб військового звання – стрільців (ст. 265 глави X).

У ст. 133 глави X Уло-ження йдеться про правіж вже як про міру покарання, а не як про примусову міру до сплати боргу, як було раніше. Відповідно ст.ст. 151, 261 глави X Уло-ження для здійснення правіжу позивачу суд видавав «правіжний витяг», який позивач був зобов'язаний надати приставу для виконання. За кожні 100 рублів боржник піддавався правіжу протягом місяця. Служиві люди за 100 рублів стояли на правіжі замість одного місяця два, й стягнення з них цим і обмежувалося, оскільки така міра, як «видача головою до викупу», до них не застосовувалася. Правіж застосовувався не до всіх боржників, а лише до представників незаможних класів. Правіж не надавав позивачам повного забезпечення, особливо щодо вищих станів. Духовні й світські сановники зовсім не підлягали правіжу. Представники вищих станів до правіжу могли послати замість себе своїх людей та селян, або ж відкупитися сплатою відповідної суми грошей приставу [13, с. 46], а стягувачу взагалі нічого не платити.

Ст.ст. 39, 40 глави XX та ст. 88 глави XXI Уло-ження визначали терміни відпрацювання у кредитора для погашення боргу. Річна плата чоловіка була 5 рублів, жінки – 2 рублів 50 коп., дітей, які досягли 10-річного віку, – 2 рублі. Боржник знаходився у залежному становищі від стягувача на весь той

час, поки не відпрацює увесь борг, кредитор навіть міг карати боржника. Однак з тих, кому боржники видавалися «головою», вимагалася порука в тому, що вони їх не вб'ють, не скалічать і взагалі не завдають боржникам ніякої шкоди (ст.ст. 266, 271 глави X). Ст. 268 глави X Уложення за вбивство виданого «головою» боржника передбачала покарання на розсуд государя – «що государ вкаже», а не звичайне покарання у вигляді смертної кари, що було передбачене за вбивство. Видача «головою до викупу» також застосовувалася не до всіх осіб. Так, відповідно до ст. 262, 263, 269 глави X Уложення від цієї міри зовсім були звільнені бояри, дворяни, діти боярські, стрільці, навіть якщо вони не мали ніяких коштів для задоволення стягнення. Видача головою до викупу як спонукальна міра застосовувалася в Росії формально до 1700 р. [13, с. 47, 50; 19], але фактично вона довго існувала після офіційного скасування. Деякі науковці вказують на те, що цей спосіб стягнення зберігався ще в 1905 р. й в глухих місцях застосовувався до тих верств населення, майнове господарство яких було вкрай бідним [20, с. 155].

Специфічною ознакою досліджуваного періоду є неіндивідуальний характер відповідальності за зобов'язаннями [14, с. 289]. Відповідали один за одного подружжя, батьки й діти. Відповідальність несли також слуги та селяни за своїх панів, а пани – за своїх слуг і селян (ст.ст. 262, 269 глави X Уложення).

Органами виконання відповідно до ст.ст. 138–148 Уложення були пристави, які будучи допоміжними судовими органами, здійснювали виконання рішень під керівництвом воевод. Характерною ознакою також було й те, що виконання рішень судів на користь іноземців провадилося у першу чергу (ст.ст. 264–266 Уложення), тобто так само, як і за часів Руської Правди (ст.ст. 12, 16).

Не зважаючи на те, що правові норми, які регламентували виконання судових рішень, не були уособлені, а заходи примусового виконання судових рішень відбивали архаїчність феодального права, оскільки система докапіталістичного права будувалася на засадах самоздійснення права його суб'єктами, примусові заходи в основному спрямовувалися на особистість боржника, а економічний ефект досягався лише за умови продажу боржника у рабство або примусового відпрацювання боргу [15, с. 5].

У Запорізькій Січі судами нижчого порядку були суди курінних отаманів і паланкових полковників, а вищого – суди військового судді, кошового отамана і Січової Ради. Щодо вироків військового судді можна було апелювати до кошового отамана або до Січової Ради. Кошовий суддя був зверхнім суддею і тільки в мирний час можна було апелювати щодо його вироків до Січової Ради.

В той же час на території Запорізької Січі у XVI – XVII ст. військовий осавул стежив за виконанням судових рішень кошового отамана і військової ради [16, с. 169]. Це свідчить про частковий перехід повноважень щодо примусового виконання рішень судів до поліцейської та військової систем [10, с. 433].

На Гетьманщині у 1648–1763 рр. діяли козацькі державні суди. Вони поділялися на провінціальні суди (сільські, сотенні, полкові), при чому кожний вищий суд був апеляційною інстанцією для нижчого, та на центральні суди: Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія і суд гетьмана. Генеральний військовий суд, що існував при гетьманській резиденції, спочатку був найвищим судом країни, але згодом допускалися апеляції щодо його рішень до Генеральної військової канцелярії, яка, до того ж, була судом першої інстанції для генеральної старшини, полковників і бунчукових товаришів. Суд гетьмана виник з його прерогатив як зверхнього судді держави з правом судити усі справи в першій або апеляційній інстанції. У системі судів того часу діяли також міські, сільські, домініальні та духовні суди.

Слід приєднатися до наукової точки зору тих фахівців в зазначеній сфері, які вважають, що до початку XVIII ст. завершився певний етап розвитку вітчизняної судової системи, в результаті якого був конкретизований правовий статус посадових осіб, які здійснювали примусове виконання судових рішень – приставів, і вироблено основні організаційно-правові форми виконання рішень суду [1, с. 25].

Новий етап розвитку інституту виконання судових рішень був пов'язаний з перетвореннями, що були втілені в період правління Петра I. У юридичній літературі існує точка зору, згідно з якою виділяють два етапи реформ Петра I в судовій сфері: перший етап розпочався на межі XVII – XVIII ст. і продовжувався до кінця другого десятиліття XVIII ст. – аж до затвердження колегій; другий етап був пов'язаний з реорганізацією центрального урядового апарату, а тому його початком вважають 1717–1718 рр., коли замість приказів було вирішено заснувати колегії [17, с. 7; 18, с. 153].

Так, до першого етапу можна віднести Указ від 15 липня 1700 р. «Про відправлення солдатів палацового караулу для розшукової роботи й доставляння до Судового приказу відповідачів та для стягнення з них митних грошей та позовів стягувачів», відповідно до якого зазначені функції замість приставів та піддячих Судового приказу, за необхідністю, виконували солдати [4, с. 352]. Якщо раніше боржники працювали безпосередньо на стягувачів, то за Указом 1700 р. посередником між боржником та стягувачем стала держава. Після скасування такого засобу стягнення, як «видача головою до викупу», для неоплатних боржників була запроваджена кримінальна відповідальність незалежно від розміру боргу – «заслання на каторгу на три роки, а після трьох років бути боржнику в Азові».

Прихильники іншої точки зору, щодо визначення хронологічних меж судової реформи Петра I, обмежують цей період 1717–1723 рр., обґрунтовуючи це тим, що саме в зазначені роки були здійсненні масштабні зміни в системі судоустрою та судочинства Російської імперії, які можна назвати реформою [1, с. 25].

Правіж, який мав величезне значення протягом століть, було скасовано Указом від 15 січня 1718 р., а замість нього запроваджено заслання боржників на галерні роботи до адміралтейства для чоловіків або до прядильних будинків для жінок [13, с. 47]. Проте офіційно тілесні покарання застосовувались у царській Росії до 1904 р., а фактично – до революції 1917 р. [21, с. 104]. Ст. 67 Військового артикулу та ст. 59 Морського статуту підтверджували правило щодо відрахування з платні служивих людей, яке було встановлено ще нормами Уложения, але лише в такому розмірі, щоб від цього не страждала служба [5, с. 151].

Петро I підкреслював значення виконання судових рішень: «Один з найголовніших обов'язків наглядачів правосуддя, як вищих, так й нижчих, полягає в нагляді, щоб справи вирішувалися не тільки на папері, але щоб рішення безупинно й швидко були приведені у реальне виконання» [22, с. 471]. Так, у першій половині XVIII ст. неоплатні боржники повинні були відпрацьовувати стягувачам борги, і тільки якщо стягувач відмовлявся від боржника, його посилали на будівництво військових споруд до Петербургу або висилали до Сибіру [13, с. 50].

Характерним для зазначеного періоду є спроба поступового відокремлення судової влади від адміністративної. Так, воеводи втратили право здійснювати судочинство, за ними збереглося лише право провадження примусового виконання рішень суду. Пристави, які виконували судові рішення, стали царськими чиновниками, в результаті чого виконання рішень поступово почало виділятися в самостійну стадію цивільного процесу [5, с. 151].

На законодавчому рівні в Російській імперії у 1718 р. була закріплена чотириланкова судова система. Судом першої ланки стали нижні суди (міські, провінційні), другої ланки – надвірні суди, третьої ланки – Юстиц-колегія, четвертої – Урядовий Сенат і самодержець. У цій системі судових органів не було місця для інституту судових приставів. Внаслідок цього було відсутнє єдине систематизоване законодавство, яке б регламентувало порядок виконання судових рішень [1, с. 29–32].

Таким чином, в кінці XVII – початку XVIII ст. судові пристави перестали існувати як допоміжний інститут, створений для виконання судових рішень. Їх повноваження були передані дрібним судовим чином, поліцейським та іншим державним службовцям. Це пов'язано з переходом від змагального процесу до слідчого, коли стало нормою затримання та супроводження до суду без пояснення причин замість віддачі на поруки з встановленням терміну явки до суду; проведенням негайного допиту, нерідко з тортурами, який позбавляв можливості приготуватися до судового засідання; введенням канцелярської таємниці, яка повністю приховувала будь-яку інформацію від відповідача [1, с. 29–32].

За твердженням радянського вченого-юриста А. Пашука, згадані заходи цивільних стягнень у XVII – XVIII ст. мали місце й на території сучасної України. Тоді особливо поширеним було стягнення за землю «людьми осаженую». Це здійснювала козацька старшина і міська верхівка, які за умови несплати боргів середніми і бідними козаками заволодівали кожного разу все більшими ділянками землі [11, с. 142–143].

На Лівобережній Україні у XVI – початку XVIII ст. функції виконавчих органів найчастіше здійснював посильний суду, який від імені суду виконував його ж постанови [11, с. 142–143]. Судовий посильний прибував до місця, де повинен був виконувати рішення щодо стягнення майна в присутності не менше трьох шляхтичів, котрих запрошувала особа, на чию користь виконувалося судове рішення. Якщо боржник чинив опір, то посилали двох посильних і запрошували п'ять шляхтичів, а коли й так не вдавалося досягти успіху, то над боржником «сильною рукою должна бит отправка учинена». Трохи згодом старшим судовим виконавцем на Україні стає возний [11, с. 142–143].

Слід зазначити, що на українських землях у період гетьманщини норми Литовських статутів і Магдебурзького права залишалися діючим правом, але не в повній мірі. Внаслідок проведеної кодифікації українського права, що закінчилася у 1743 р., був вироблений проект кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ». На жаль, цей проект так і не набрав чинності юридично, але його норми застосовувалися на практиці. У ньому досить регламентованою була процедура сплати боргів і, відповідно, система заходів примусового стягнення до боржників. Так, «Права, за якими судиться малоросійський народ» містили главу XVI «Про борги, заклади, поруки, поклажу і про арешт». Серед заходів примусового стягнення передбачалася передача боржника на службу кредитору, а в певних випадках навіть з дружиною та дітьми; арешт майна боржника, а згодом арешт й самого боржника.

Велика судова реформа гетьмана К. Розумовського 1760–1763 рр., що спиралася на зразки судової системи за Литовськими статутами, замінила козацькі державні суди на земські, міські (полкові) та підкоморські із реформованим Генеральним військовим судом на чолі.

Черговий етап перетворень, спрямованих на реформування у Російській імперії всіх сфер суспільного й державного життя, в тому числі й судової системи, була здійснена за часів правління імператриці Катерини II.

Розпочате Петром I відокремлення процесу стягнення від змагального процесу, та передача відповідних функцій до адміністративних органів були продовжені й в нормах Указу від 17 листопада 1775 р. «Установи для управління губерній Всеросійської імперії» [23], який можна назвати найбільш значущим документом, прийнятим в період правління Катерини II, що став посібником зі створення якісно нової судової системи. Відповідно до зазначеного Указу, судова система, створена Катериною II, носила ієрархічний характер, що передбачав утворення загальних і станових інстанцій. З метою посилення ефективності контролю держави над провадженням справ у суді «Установи для управління губерній Всеросійської імперії» внесли певні зміни в процесуальні норми, а функція виконання судових рішень відповідно до норм зазначеного Указу покладалася на суд і поліцію.

8 квітня 1782 р. був прийнятий «Статут благочиння або поліцейський», який встановив одиницність у правовому регулюванні питань виконання судових рішень в регіонах Російської імперії. Відповідно до Статуту? всі справи щодо виконання судових рішень передавалися у відання управи благочиння на чолі з городовими та поліцією. Завдяки таким узаконенням стадія виконання судових рішень була остаточно відокремлена від суду [5, с. 151]. У кожному місті створювалися єдині установи – «управи благочиння або поліцейські», які були колегіальними органами поліцейського управління в межах міста. Вони підпорядковувалися губернському правлінню і складалися з городового, двох приставів (з кримінальних та цивільних справ) та двох ратманів (радників), які обиралися громадянами. Таким чином, в структурі поліції одним з органів стали пристави, головними обов'язками яких було підтримання громадського порядку та забезпечення виконання урядових «указень», а другорядними – виклик сторін судового процесу до суду й виконання судових рішень [24, с. 16]. Здійснення інших повноважень приставами, окрім виконання судових рішень, значно уповільнювало виконання останніх [25]. Надалі, в 1786 р. відбулося розділення на поліцейських приставів, що виконували рішення судів, та станових приставів – охоронців [1, с. 29–32].

За Указом від 31 січня 1783 р. у всіх губерніях Росії були засновані так звані «робітні будинки Катерини», куди висилалися боржники для відпрацювання боргу [26, с. 87]. Якщо раніше такий вид стягнення за борги, як відрахування з платні, застосовувався лише до осіб військового стану, то Указом від 19 липня 1784 р. був встановлений новий порядок відрахування, відповідно до якого для погашення боргу стягувалася 1/3 платні з усіх осіб, що перебували на будь-якій державній службі. За Указом 1792 р., кріпосних селян було дозволено продавати з публічного торгу. Статут про банкрутів 1800 р. передбачав, що незаможні боржники, незалежно від суми боргу, замість заслання підлягали тюремному ув'язненню строком до п'яти років, після чого стягнення з них припинялось [5, с. 151].

Таким чином, характерною ознакою виконавчого провадження у XVIII ст. було примусове виконання судових рішень загальною поліцією. Це підтверджується й нормами прийнятого у 20-х–30-х рр. XIX ст. Зводу законів Російської імперії, в один з розділів якого увійшли «закони цивільні та межові», що містили «закони про судочинство цивільне та закони про заходи цивільних стягнень» [27, с. 141]. Звід законів Російської імперії не передбачав нових заходів цивільних стягнень, а лише закріплював раніше встановлені способи виконання судових рішень. Звід законів сприйняв і розвинув ці положення, відповідно до яких органами виконання судових рішень у Росії стали управи благочиння, тобто поліції. Внаслідок чого все виконавче провадження здійснювала загальна поліція – квартальні та станові пристави, яких очолювали управи благочиння. Констатуючи наслідки такої відірваності органів виконання від суду, деякі науковці звертали увагу на те, що поліція – «особлива каста», яка не залежала від судів і була переважана численною кількістю «інших справ», тому «стягнення тягнулись роками і десятками років» [20, с. 70].

Висновки. Порядок виконавчого провадження залежав від місцевих особливостей та установ, що займалися виконавчою діяльністю. Тим не менш, слід погодитися з вченими, які вважають, що вже в цей період виконавчий процес став проходити в певному порядку: 1) порушення виконавчого провадження шляхом подачі кредитором до поліції або суду відповідного клопотання щодо виконання; 2) підготовка до вчинення виконавчих дій; 3) безпосереднє виробництво примусового стягнення, що виражається в застосуванні до боржника арешту та інших примусових заходів виконання [20, с. 411].

Проте головне полягало в тому, що виконання, як елемент правосуддя, відокремлювалось від судової системи і повністю підпадало під владу поліції, як органу безпосереднього примусу, з усіма наслідками, що з цього випливали [28, с. 9]. Судова реформа 20 листопада 1864 р. змінила це становище. Так, було засновано особливу категорію посадовців – судових приставів, що належали, до судової системи як спеціальні службові особи для виконання судових рішень, в чому й полягало прогресивне значення реформи. Г. Вербловський вказував, що нова організація судових приставів у Російській ім-

перії була запозичена з Франції [29, с. 450]. Проте не всі науковці погоджуються з таким твердженням, аргументуючи свою позицію тим, що порівняння компетенції зазначених однойменних інститутів не дає підстав стверджувати їх повну тотожність [28, с. 9].

Таким чином, у XV – першій половині XIX ст. відбувається еволюція правового статусу та повноважень органів виконання судових рішень, що було пов'язано з поступовим переходом від змагального процесу до слідчого, а також вдосконаленням нормативно-правової бази щодо регулювання органів виконавчого провадження.

Список використаних джерел:

1. Голубев В.М. Институт судебных исполнителей в России: историко-правовое исследование: дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01 / Голубев Владимир Михайлович – Владимир, 2008 – 186 с.
2. Памятники русского права. Вып. 3. Памятники права периода образования Русского централизованного государства: XIV – XV вв. / Под ред. Л. Черепнина. – М.: Госюриздат, 1955. – 527 с.
3. Памятники русского права. Вып. 4. Памятники права периода укрепления Русского централизованного государства. XV – XVII вв. / Под ред. Л.В. Черепнина. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 632 с.
4. Исполнительное производство: учеб. / В. Гуреев, В. Гушин. – М.: Эксмо, 2009. – 352 с.
5. Валеева Р. Гражданские взыскания в русском дореформенном процессе // Правоведение. – 1961. – № 1. – С. 148–152.
6. Судебник царя Федора Иоанновича 1589 г. По списку собр. Ф.Ф. Мазурина. [Со статьями С. Богоявленского и В. Ключевского]. – М., 1900.
7. Михайлов М. История образования и развития системы русского гражданского судопроизводства до Уложения 1649 года. – СПб., 1848.
8. Клименко О. Щодо окремих аспектів діяльності державної виконавчої служби у дорадянський та сучасний періоди: порівняльно-правовий аналіз // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 128–136.
9. Пашков С. Завдання і функції судової міліції: проблеми теорії та практики / С. Пашков // Право України. – 2010. – № 1. – С. 90–93.
10. Макушев П.В. Адміністративно-правова діяльність державної виконавчої служби: історико-правовий аспект / П.В. Макушев // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 428–440.
11. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в ХУІІ – ХУІІІ ст. (1648–1782). – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 179 с.
12. Соборное Уложение 1649 г. // Российское законодательство X – XX вв.: В 9-ти т. Т. 3. Акты Земских соборов. М., 1985. – С. 75–256.
13. Пихно Д. Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву. – К.: Киевские Университетские Известия, 1874. – 153 с.
14. Юшков С. История государства и права СССР. Ч. 1. – 3-е изд., доп. и пере-раб. – М., 1950. – 672 с.
15. Якимчук С. Виконання судових рішень як частина судового розгляду: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. Якимчук. – Харків, 2015 – 26 с.
16. Історія держави і права України. Частина 1: підруч. [для юрид. вищих навч. закладів і фак-в] / А. Рогожин, М. Страхов, В. Гончаренко та ін.; за ред. акад. Академії правових наук України А. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – 432 с.
17. Ефремова Н. Судостроительство России в XVIII – первой половине XIX в.: (историко-правовое исследование) / Н. Ефремова; Российская АН, Ин-т государства и права. – М.: Наука, 1993. – 190 с.
18. Фетищев Д. Судебная реформа Петра I и ее политико-правовое значение // Вестник Владимирского юридического института ФСИН России. – 2007. – № 4. – С. 153–157.
19. Владимирский-Буданов М. . Обзор истории русского права (изд. 4-е, с доп.). – Киев: Издание книгопродавца Н. Я. Оглоблина, типография Высочайше утвержденного товарищества И. Н. Кушнерева и Ко, 1905.
20. Курс гражданского судопроизводства. Т. 2 / Малышев К., доц. С.-Петерб. ун-та. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1875. – 364 с.
21. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Общественно-юридический. Т. 11: Полут. 1-2 / Предисл.: А.Н. Фатеев. – М.: Тип. Т-ва И.Д. Сытина. – 1911. – 754 с.
22. Указ Петра I от 28 января 1721 г., включенный в Свод законов гражданских 1832 г. Ст. 2015. Цит. по: Законы гражданские и межевые // Свод законов Российской империи, повелением Императора Николая Павловича составленный. СПб., 1832.
23. Учреждения для управления губерний Всероссийской империи от 7 ноября 1775 г. // Законодательство Екатерины II: В 2-х т. – М., 2000. – Т. 1. – С. 380–468.

24. Иванова О. Организационно-правовые основы становления и развития службы судебных приставов в Казанской губернии (1864–ноябрь 1917 г.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О.А. Иванова. М., 2004 – 24 с.
25. Штефан М. Виконання судових рішень : навч. посіб. / М. Штефан, М. Омельченко, С. Штефан. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.
26. Гернет М. История царской тюрьмы. Т. II. – М.: Госюриздат, 1951.
27. Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских, дополненные и измененные по Продолжениям 1863 и 1868 г. и позднее узаконенным // Свод законов Российской империи. – Спб., 1869. – Т. X. – Ч. 2.
28. Пастухов П., Загоротько В. Виконання судових рішень в Українській РСР (історико-правовий нарис) / П. Пастухов, В. Загоротько. – К. : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1973. – 215 с.
29. Вербловский Г. Исполнение решения // Энциклопедический словарь. – Издатели Ф. Брокгауз, И. Ефрон., – СПб, 1894. – Т. 26

